

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ
ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Ову књигу Филолога уредили
М. ПАВЛОВИЋ Р. БОШКОВИЋ М. ПЕШИКАН

Секретар
Ж. СТАНОЈЧИЋ

Књ. XXX — св. 1—2

БЕОГРАД
1973

Бранислав МИЛАНОВИЋ
(Београд)

„СУПЛЕТИВНЕ“ ОСНОВЕ ГЛАГОЛА ЖВАКАТИ, ЗВИЖДУКАТИ
ГУРИТАТИ И ГУГУТАТИ

У речничком делу Правописа српскохрватскога књижевног језика од 1960. године (издање Матице српске и Матице хрватске) наведен је велик број глагола на *-ајти* с дублетним облицима презента, императива и глаголског прилога садашњег — по V и VI (Белићевој) врсти. То су глаголи типа *ше̑та̑ајти*, *ше̑та̑м* и *ше̑ће̑м*, императ. *ше̑та̑ај* и *ше̑ће̑и*, прил. сад. *ше̑та̑ају̑ћи* и *ше̑ће̑у̑ћи*. Глаголи *жва̑ка̑ајти* (и с префиксима: *за-*, *-из-*, *на-*, *йре-*, *йро-*, *са-*) и *звиз̑жду̑ка̑ајти* такође су наведени с двојаким облицима, али се они издвајају по томе што њихови облици иду по V врсти, а диференцирају се према сугласнику који је испред завршетка презентске основе. Ти су облици: *жва̑ач̑е̑м* и *-ће̑м*, *жва̑ач̑и* и *-ће̑и*, *жва̑ач̑у̑ћи* и *жва̑ач̑у̑ћи*; *звиз̑жду̑ч̑е̑м* и *-ће̑м*, *звиз̑жду̑чи* и *звиз̑жду̑ћи*, *звиз̑жду̑чу̑ћи* и *звиз̑жду̑ћу̑ћи*. Ови глаголи, дакле, имају у презентској основи глас *ч* који стоји према задњонепчаноме *к* из основе инфинитива, као што је то и код осталих сличних глагола (нпр. *вика̑ајти* : *вич̑ем*, *ска̑ка̑ајти* : *ска̑ч̑ем*, *йла̑ка̑ајти* : *йла̑ч̑ем* и др.); али, исто тако, имају и *ћ* које том гласу никако не одговара. На тај начин регистрован је један изузетан однос глаголских основа — у инфинитивној веларно *к*, а у презентској палатално *ћ* (*к* : *ћ*). То ће овде бити предмет разматрања.

ГЛАГОЛ ЖВАКАТИ

В у к у Српском рјечнику од 1818. године има глагол *жва̑а̑ајти* с презентом *жва̑а̑ће̑м*, као што је нпр. *кре̑ша̑ајти* — *кре̑ће̑м*, *ме̑ша̑ајти* — *ме̑ће̑м*, *йре̑ша̑ајти* — *йре̑ће̑м* и сл. (*а̑и* : *ћ*), а у другом издању (1852) дат је и глагол *жва̑ка̑ајти* од којег је презент такође *жва̑а̑ће̑м*. Поред тога међу заградама стоји: „особито у Сријему“. Вук је, значи, такав облик презента

од *жсвакаѿи* чуо у другим крајевима, а у његовом тршићком говору та глаголска реч је са сугласником *ѿ* у општем делу. И зато он *жсвакаѿи* упућује на *жсваѿѿи*. За Вука је то свакако њен главни и основни лик. Да је он у свом језику имао *жсваѿѿи*, а не *жсвакаѿи*, показују и примери у Броз—Ивековићевом Рјечнику хрватскога језика (1901): *жсваѿѿали* (Рј.), *жсваѿѿаѿи* (Посл.), *сажсваѿѿао* (Рј.). — И в е к о в и ћ је из Вуковог речника пренео и глагол *жсвакаѿи*, али за презент није узео облик *жсваћѿем*, већ *жсвачѿем*. Он се при томе позива и на Stulli-а и додаје да „друкчије не може бити“. Ивековићу сигурно није било знано да од *жсвакаѿи* презент може гласити и *жсваћем*, а не само *жсвачем*. За такав облик уз инфинитив *жсвакаѿи* у Вуковом речнику он вели да је „погрешно штампан“. Дакле, за Ивековића је то обична штампарска грешка! Он је имао пред очима познати процес палатализације којим се веларно *к* овде претварало у палатално *ч*. Међутим, добар лексикограф у овом тренутку није био и на висини лингвистичког стручњака. Такође се не може примити као исправно ни Ивековићево мишљење да су сложени перфективни глаголи само од *жсваѿѿи*. Истина, Вук је у свом речнику дао само глагол *сажсваѿѿаѿи*, а није дао и *сажсвакаѿи*. Али су такви глаголи, сложени с префиксима, подједнако обични у нашем језику и у правописном речнику су тако и изнесени. — И код Р и с т и ћ а и К а н г р г е, у Српскохрватско-немачком речнику (1928), од глагола *жсвакаѿи* презент је *жсваћем*, а од *ижсвакаѿи* — *ижсваћем*. — У Речнику српскохрватског књижевног језика Л у ј а Б а к о т и ћ а (1936) је *жсвакаѿи* -*чем* и *жсваѿѿи* -*чем*. Мислим да се за ово друго пре може рећи да је случајна грешка, настала при штампању, јер је од глагола *ѿрозсваѿѿи* 1 л. једн. презента *ѿрозсваћем* — него да је у питању просто мешање ових глагола (Бакотић гл. *жсваѿѿи* упућује на *жсвакаѿи*). — У Хрваткосрпско-талијанском рјечнику М. Д е а н о в и ћ а и Ј. Ј е р н е ј а (Загреб, 1963) уз гл. *жсвакаѿи* презент је *жсвачѿем*, а од *жсваѿѿи* — *жсваћѿем*. — Али тако није у нашим најновијим и још недовршеним речницима: у Речнику српскохрватскога књижевног језика, који је почео излазити у издању МС и МХ, гл. *жсвакаѿи* има у презенту дублетне облике: *жсвачѿем* и *жсваћѿем* (исто је и код сложених глагола *ижсвакаѿи* и *ѿрозсвакаѿи*, тј. *ижсвачѿем* и *ижсваћѿем*, *ѿрозсвачѿем* и *ѿрозсваћѿем*), а у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ гл. *жсвакаѿи* је чак с три облика у презенту: *жсваћем* и *жсвачем* (ретко *жсвакѿем*).

У томе се не слажу ни писци наших правописа пре последњег, јединственог Правописа МС и МХ. Б е л и ћ даје на једном месту оба лика овог глагола, са *к* и *ѿ*: *жсвакаѿи* = *жсваѿѿи*, а презент је

само *јсваѝѝем* (тако је и кад су глаголи сложени с префиксима: *из-*, *ѝро-*, *са-*). Код Б о р а н и ћ а је од *јсвакаѝи* презент *јсвачем*, а од *јсваѝаѝи* — *јсваѝѝем* (тако је и кад су глаголи сложени с префиксима).

Ово показује колико је постојан однос *јсвакаѝи* : *јсваѝѝем* и у којим је речницима и правописима заступљен. Судаћи по томе, он је, у књижевном језику, фреквентнији од другог односа — *јсвакаѝи* : *јсвачем*.

Да видимо сад како то стоји код писаца. Примери су највише узети из речника МС и МХ и САНУ, а затим ту долазе и други које имам и који су већином из дела наших писаца. Прво ћу дати примере за облике од основе презента *јсваче-*. Однос основа са гласовима *к* : *ч* граматички се може представити као „правилан“ јер је оправдан језичким развикоом. То су ови примери:

— Намјери се писар, *јсвачуѝи* стару цигару, на старјешину (Аугуст Ш е н о а ; Речник САНУ); — Селјаци *јсвачу* . . . зобен пријеснац (Иван Горан К о в а ч и ћ ; Речник САНУ); — *ѝре-јсвачи* ријечи док их још ниси изустео (Исо В е л и к а н о в и ћ ; Речник МС и МХ); — Тај човјек *јсваче* лажи (М. К р л е ж а , На рубу памети, 1954, 218); — Глумци . . . зубалом мичу, *јсвачу* (исто, 213); — ко двопацкар *јсвачем* вријеме (исто, 161); — мо-трећи чељад, која блато *јсваче* (Данте, Пакао; превео Миховил К о м б о л , Загреб 1948, 56); — И дјеца *јсвачу* (Исак С а м о к о в л и ј а , Приповијетке, 1964, 383); — јео *јсвачуѝи* пуним устима (исто, 136); — *јсвачуѝи* поголем залогај сомуна (исто, 57); — док се добро *ѝројсваче* (исто, 383); — *Јсваче* вас очима (Ранко М а р и н к о в и ћ ; Речник САНУ); — марљиво *јсвачу* свој доручак (Р. М а р и н к о в и ћ , Руке, 1956, 92); — *јсвачуѝи* и оне корице (Јосип К о з а р а ц , Мртви капитали, СКЗ, 32); — Псовка се каткад рађе *јсваче* у осамљености (Мирко Б о ж и ћ , Курлани, 1958, 49); — Дјеца се ваљала по поду *јсвачуѝи* смокве (Динко Ш и м у н о в и ћ ; Речник МС и МХ); — Све, што ти ту *јсвачеш*, све ја то не разумијем (Јосип К у л у н ц и ћ ; Речник САНУ); — *јсвачу* једна . . . уста (Хасан К и к и ћ , Сарајево; Речник САНУ); — . . . дијете нема жеље да *јсваче* земљу (М. С т о ј к о в и ћ , Зб. за народни живот и обичаје Јужних Славена, Загреб 1896—1949; Речник САНУ); — ви *јсвачиѝе* гвожђе, будале (Оскар Д а в и ч о ; Речник САНУ).

Као што се из ових примера види, облици од презентске основе *јсваче* — налазе се код писаца који пореклом и стваралачком делатношћу припадају западном, односно северозападном делу језичке терито-

рије или, боље речено, Загребу, као књижевном и културном средишту. Изузеци су незнатни. Отуда излази да се у речницима загребачких аутора — Ивековића, Боранића и Деановића и Јернеја — одражава оно стање које се може констатовати за књижевни језик на том подручју. Ту више нема шта да се каже. Разуме се да нас овде више интересују други облици овог глагола — они који су од основе презенте *жваће-*, који, дакле, у односу основа имају гласове *к : ђ*. За то су ови примери:

— Кутузов преста да *жваће*: — Кутузов је с напором *жвакао* печену кокошку (Л. Толстој, Рат и мир III, 1968, 326; превели Милован и Станка Глишић); — *жваће* (Иво Андрић, Приповетке, књ. прва, СКЗ, 258): — Травничани ће . . . често *жвакајти* његове чворновате . . . слокове (И. Андрић; Речник САНУ); — А оно неколико бегова и ага који су *жвакали* речи (И. Андрић; Речник МС и МХ); — као да *жваће* сламу (Бранко Ћопић, Глуви барут, 1957, 225): — жалосно је *жвакао* стогодишњак (Б. Ћопић; Речник САНУ); — као да *жваћем* тврд крух (Владан Десница, Прољеће у Бадровцу, 1955, 123): — настави *жвакајти* одмјерено (исто, 133); — *сажвакао* је свој дио кајгане (исто, 124); — стао слатко да *жваће* (Исак Самоковлија, Приповијетке, 1964, 275): — И ја сам *жвакао* пуних уста (исто, 91); — *јрожвакао* (исто, 125); — Знате ли шта *жваћеише*? (Илустрована Политика, 14. март 1972, 41); — животиња која *жваће* (исто); — учили су досељенике да *жваћу* смолу (исто); — ставља га у уста и почиње да *жваће* (исто); — А не *жваће* се само у САД (исто); — Зашто људи уопште *жваћу* гуму? (исто); — Куповао ову гуму само зато да би је *жвакао* (исто); — Грци су *жвакали* плод дрвета мастике (исто); — *жвакао* се и дуван (исто); — у самом акту *жвакања* (исто); — прве *жвакаће* гуме (исто); — Децу још одмалена треба навикавати да сваки залогај добро *сажваћу*: — *несажвакани* залогоји; — *жвакање* је важан чин при храњењу (Лексикон Лекарукућ и I, уредно Александар Костић; s. v. *жвакање*); — гутају, а не *жваћу* храну: — Међутим лагано *жвакање* од неопходне је потребе свакоме (Васа Пелагић, Стварни нар. учитељ, Београд 1941, 72).

Јасно је да овде не долазе у обзир примери за овакве облике глагола *жвакајти* без облика од инфинитивне основе јер се у таквим случајевима не може знати од којег су глаголског лика — од *жвакајти* или од *жвајтајти*. Зато је број примера толико ограничен. Мислим да уз њих могу навести и ова два из „приче Политика“ Мирка Бо-

ж и ћ а : Ја *жваћем* слину и језик и дим, и : *Жваћеше* слину и језик и печење (17. септ. 1972, 17). Јер смо напред видели да је исти писац употребио презентски облик *жваче се* који може бити само од *жвакаџи*. У Божићевом језику, дакле, постоје дублетни облици овог глагола. У материјалу за овај рад немам више таквих примера. Ипак се на основу свега овога може рећи да се однос *жвака-* : *жваће-* употребљава код писаца из разних крајева, а тако је и у говорном језику. Према добивеним обавештењима више је укорешен на истоку него у другим областима језичке територије. То се донекле види и из поменутих речника, подразумевајући ту и правописне речнике. Све у свему, тај однос има несумњиво право на књижевну употребу, иако се у граматикама, колико ми је познато, не помиње. Изоставио га је чак и М а р е т и ћ у својој великој *Грамаџици хрвајскога или српскога књижевног језика* (треће изд. 1963), која представља исцрпан граматички опис у првом реду језика Вукових дела. У часопису *Н а ш ј е з и к*, у рубрици *Наша џоџиџа*, написано је да је поред глагола *жваџаџи* — *жваћем* . . . правилно и *жвакаџи* — *жваћем* (год. II, стр. 256).

Сад о томе како је настао однос глаголских основа *жвака-*(ти) : *жваће-*(м). А. Б е л и ћ у универзитетским предавањима износи да „има глагола различних образовања са заједничким облицима“, и за то наводи на првом месту глагол *жваџаџи* и *жваџаџи* : *жваћем*. За те глаголе он вели: „Њих је врло лако објаснити“. ¹ Објашњење је, међутим, изостало. И према томе како је овај глагол овде изнесен ми можемо да кажемо само толико — да је облик *жваћем* једноставно уопштен за оба његова лика — за *жвакаџи* и *жваџаџи*. А како је дошло до спреге глаголских основа које се садрже у инфинитиву *жвакаџи* и презенту *жваћем*, остаје и даље као питање. — П. И в и ћ види у односу основа *жвака-*(ти) : *жваће-*(м) нов конјугацијски тип промене, као што су то, у књижевном језику, и типови *дрхџаџи* : *дрхџим*, *збрањиваџи* : *збрањујем*, *даваџи* : *дајем*. Ти су типови, створени контаминацијом, настали у тежњи за чувањем и даљим развијањем „старог прасловенског и индоевропског принципа разликовања основа“. ² То значи да је *жвакаџи* : *жваћем* добивено од *жвакаџи* : *жвачем* и *жваџаџи* : *жваћем*. Према томе, нови однос основа *жвакаџи* : *жваћем* чине чланови двојаког односа у промени ове речи са два гласовна лика, пошто су у свести елиминисани остали чланови, као што је, на пример, и у косовско-мето-

¹ *Историја српскохрвајског језика*, књ. II св. 2: Речи са конјугацијом, Београд 1969, 24.

² *О говору Галишљских Срба*, Београд 1957, 289.

хијском дијалекту, према Речнику Гл. Елезовића, *ѝискаѝи* : *ѝишиѝим* добивено од *ѝискаѝи*, *ѝискам* и *ѝишиѝаѝи*, *ѝишиѝим*. Међутим, ако је за контаминацију био пресудан принцип разликовања глаголских основа, онда стварна потреба за тим није постојала код глагола *ѝсвакаѝи* и *ѝсваѝаѝи*. Јер су овде основе, инфинитивна и презентска, довољно диференциране палатализовањем и јотовањем експлозивних гласова *к* и *ѝ* (*ѝсвакаѝи* : *ѝсвачем*, *ѝсваѝаѝи* : *ѝсваћем*). — И. Стевовић има друкчије мишљење о презентском облику *ѝсваћем* у вези са глаголом *ѝсвакаѝи*. Наиме, он претпоставља да је тај глагол по постанку могао бити с деминутивним *ѝѝ* „као *јѝкиѝаѝи*, *звѝкиѝаѝи*, дакле *ѝсваќѝаѝи*, па је у презенту упрошћавањем сугласничке групе са два експлозива добивено *ѝсваћем*“.³ Али оваква претпоставка почива на комбинацијама које се, као такве, тешко могу прихватити. Јер ако се пође од тога да смо *ѝсваќаѝи* („старије акцентом *ѝсваќаѝи*“) добили од *ѝсваќѝаѝи*, онда је ту, у инфинитиву, редукован до губљења дентални експлозив *ѝѝ*, а у презентском облику *ѝсваћем* редукцијом је нестало веларно експлозивно *к*. Међутим, у том је глаголском облику, као што се зна, извршен процес јотовања сугласничких гласова још у општесловенској језичкој заједници, и на тај начин би се на месту другог експлозива нашао предњопепчани умекшани глас *ћ*; дакле, не бисмо тада имали сугласничку групу са два експлозива. А глаголи који се наводе као слични (*јѝкиѝаѝи*, *звѝкиѝаѝи*) у презентској основи имају *кћ* (*јѝкћем*, *звѝкћем*), а у инфинитиву су експлозивни гласови *киѝ*; — без икаквог упрошћавања.

Према томе, необичан однос глаголских основа *ѝсвака*-(ти) : *ѝсваће*-(м) треба објашњавати на други начин. То не може бити морфолошка категорија у смислу као што су односи: *-иваѝи* и *-аваѝи* : *-ујем*, *даваѝи* : *дајем*, *ћуѝаѝи* : *ћуѝим* и многи други којима нарочито обилују народни говори. Мислим да је *ћ* у облицима од презентске основе *ѝсваће* према инфинитиву *ѝсвакаѝи* — фонетски производ. Другим речима, могућно је претпоставити да је други од два тврда предњопепчана сугласника у облицима од основе презента *ѝсваче*- прешао у изговору у „умекшано“ *ћ* које му је по артикулацији блиско и слично. Отуда је и појав, доста раширен, да се ти гласови, *ч* и *ћ*, замењују у речима. А дисимилационим процесом који се огледа у основи презента *ѝсваће*- м. *ѝсваче*- постиже се мањи утрошак изговорне енергије. Мешање са глаголом *ѝсваѝаѝи* : *ѝсваћем*, тамо где је стицајем прилика долазило до таквог мешања, могло је само подстицати тај процес да се чешће реализује и да се брже шири. Зато је *ѝсвакаѝи* : *ѝсваћем*, као иновациони

³ Шумадијски говор у Грузији, СДЗБ. књ. XVIII, Београд 1969, 481.

продукт, виталније у делу језичке територије где је још увек колико-толико заступљено и *јсваџиџи* : *јсваћем*. А то што се код других представника нашег језика упорно и стално одржава „правилан“ однос *јсвакаџи* : *јсвачем* свакако је резултат свесне тежње да се и у овом случају остане на релацији *к-ч*.

Видели смо да је у речнику Правописа МС и МХ, као и у речницима САНУ и МС и МХ, глагол *јсвакаџи* наведен с дублетним облицима — са сугласницима *ч* и *ћ* у општем делу. То потврђују и примери из језика наших писаца. Али у Речнику САНУ у заградама стоји и „ретко *јсваќам*“. Немам ниједан пример за тај облик код писаца. За говор Груже Стевовић, на поменутом месту, даје, поред *јсваћем* и *јсваќам* (*јсваќам*). Облик са краткосилазним акцентом и са африкатизованим *ж* испред сонанта *в* у *џ* (*јсваќам*) налази се у Речнику Гл. Елезовића као фонетско-морфолошка особина косовско-метохијског дијалекта (поред *јсваћем*), а употребљава се, готово искључиво, и у расинском говору.⁴ За тај облик се не би могло рећи да је редак у народним говорима. — Такође у Речнику САНУ и уз глагол *јсваџиџи* поред презенте *јсваћем* међу заградама стоји „ретко *јсваџам*“. Као потврда тог облика ту се наводи само пример из песничког језика Тина Ујевића: Со властитих суза *јсваџам* у злом хљебу. Свакако је у речничкој грађи било још доказа за употребу таквих облика од глагола *јсваџиџи*, пре свега у народном језику. Зато је Стевовићево тврђење да „немамо *јсваџам*“, као *јсваћам* и *јсваџам*, на своме месту ако такав облик не постоји у говору Груже.

На крају и ово. С обзиром на то да ова глаголска реч у инфинитиву гласи *јсвакаџи* и *јсваџиџи*, мислим да није наодмет видети како се у књижевном језику, код писаца, јављају облици који постају од инфинитивне основе. Зато ћу овде понаособ навести примере за такве глаголске облике.

а) За облике од основе *јсвака-*:

— Баруц је плачно *јсвакала* „Оченаш“ (Ксавер Шандор Ђалски; Речник САНУ); — Стаде *јсвакаџи* некакову мјешаницу „фурланско-коњске талијанштине“ (Анте Ковачић; Речник САНУ); — *јсвакао* је у себи тугу (Јулије Бенешић; Речник МС и МХ); — *јсвакаџи* догматске будалаштине (М. Крлежа; Речник САНУ); — *јсвакао* горчину (Вјекослав

⁴ *Џваќам* је и у левачком говору; исп. код Р. Симића, *Левачки говор* СДЗБ XIX, 176.

К а л е б ; Речник САНУ); — Очито је *жвакао* сузе (Вјекослав К а л е б ; Речник САНУ); — почимље *жвакаћи* мјесечину (Петар Ш е г е д и н ; Речник САНУ); — који је једнако *жвакао* (Брих К о ш ; Као вуци, Београд 1958, 188); — *жвакаћи* (Новак С и м и ћ , Прољеће, Београд 1952, 256); — Па б и л' што год *жвак'о* (Ј. Ј. З м а ј ; Речник САНУ); — Мрзоволно [је] *жвакао* [макароне] (Стеван Ј а к о в љ е в и ћ ; Речник МС и МХ); — неколико завезаних мазги *жвакало* је шашу (Бора Ћ о с и ћ , Приче о занатима, Београд 1966, 101); — Уз то је *жвакао* и сировог рена (Васа П е л а г и ћ ; Речник САНУ); — Хџаше Пуљез нешто да *јрожвака* (Стј. М. Љ у б и ш а , Цел. дела, књ. друга, 201).

б) За облике од основе *жвајџа-*:

— Онда се нису речи дуго *жвајџале* (Милан Ђ. М и л и ћ е в и ћ ; Речник САНУ); — Немој *жвајџаћи* којешта! (Милутин Г а р а ш а н и н ; Речник САНУ); — *Жвајџао* [је] хладно, тврдо јело (Вељко П е т р о в и ћ ; Речник МС и МХ); — хлеб је дуго *жвајџао* (Милош М о с к о в љ е в и ћ ; Речник САНУ); — готово сваки *жвајџаше* дуван (Симо М а т а в у љ ; Речник САНУ); — Погнуте главе *жвајџао* је (Тин У ј е в и ћ ; Речник МС и МХ); — Пар сумјештана Брежанових *жвајџало* је језик у боли . . . (Иван Горан К о в а ч и ћ ; Речник САНУ); — Тако је весело *жвакала* . . . кравица тврду горску траву (И. Г. К о в а ч и ћ ; Речник САНУ); — *ижвајџали* крух (И. Г. К о в а ч и ћ ; Речник МС и МХ).

И само из ових примера може се видети да се облици од обе инфинитивне основе, тј. од основе *жвака-* и *жвајџа-*, налазе употребљени код наших писаца с разних страна. Али још више пада у очи да су облици од основе са сугласником *к* бројнији у језику писаца из северозападних крајева, а да су они од друге основе нешто претежнији на истоку. За босанскохерцеговачко подручје у Правописном приручнику (Сарајево 1972, 34) пише да је од глагола са дублетним облицима карактеристичан глагол *жвакаћи* — *жвајџаћи*, који је са таквим облицима и од презентске основе, а то су: *жвачем* — *жваћем*, *жвачући* — *жваћући*, *жвачи* — *жваћи*. Ништа није речено одређеније о њима, нарочито о њиховом односу према инфинитивним основама. Истина, у правописном речнику Приручника уз инфинитив *жвакаћи* презент је *жвачем*, а међу заградама: „и *жваћем*“, чиме је назначено да тај облик има нешто ређу употребу, док су облици прилога садашњег представљени као равноправни:

жвачуџи и *жваџуџи*. — Наведени примери затим показују, уопштено узети, да је од два лика овог глагола, *жвакаџи/жваџаџи*, несумњива и све изразитија фреквентност лика са елементом *к*, који, у књижевном језику, има и облике од презентске основе *жваџе-*. Ивековић, Деановић и Јернеј и Бакотић *жваџаџи* упућују на *жвакаџи*; тако је и у Речнику САНУ. Нема сумње да глагол *жвакаџи* преовлађује не само у књижевном већ и народном језику.

ГЛАГОЛ ЗВИЖДУКАТИ

Ни овај глагол се у речницима не наводи свуда једнако — са истим облицима презента, императива и прилога садашњег. Истина, у речнику Б е л и ћ е в о г Правописа он је дат с дублетним облицима као и правописном речнику МС и МХ, али су ту на првом месту облици који у презентској основи имају глас *ћ*: *звиздџућем* = *звиздџучем*, пр. сад. *звиздџућући* = *звиздџучући*, з. н. *звиздџући* = *звиздџучи*, што ипак не треба превидети иако је међу њима знак једнакости. Међутим, тако није и у другим речницима. Код В у к а је презент овог глагола само *звиздџућем*, као и у Р и с т и ћ — К а н г р г и н о м речнику и у Речнику Л. Б а к о т и ћ а . На другој страни, у Б р о з — И в е к о в и ћ е в о м Рјечнику 1. л. једн. презента је од основе са сугласником *ч*: *звиздџучем*. Ивековић је и овде одступио од Вука, што је иначе само изузетно чинио: није прихватио његов облик *звиздџућем*, као што није прихватио ни *жваћем* од *жвакаџи*. Сигурно је држао да је и у овом случају посредни грешка настала у штампању, јер према веларноме *к* у инфинитивној основи требало би да буде палатално *ч* у презентској. И код Д е а н о в и ћ а и Ј е р н е ј а, у њиховом Рјечнику, од *звиздукаџи* презент је такође *звиздџучем*. У речнику Б о р а н и ћ е в о г Правописа нема те речи.

У речнику сарајевског Правописног приручника глагол *звиздукаџи* има у презенту два облика — *звиздџучем* и *звиздџућем*. Напред, у тексту, на стр. 34, то се наводи као пример за поремећени однос међу облицима јер „према *к* у инфинитиву стоји *ч* и *ћ* у презенту“ и додаје се, међу заградама, да су облици са *ћ* чак обичнији.

И напослетку, у речницима САНУ и МС и МХ глагол *звиздукаџи* је наведен чак са тројаким облицима — и они су од основе презента са гласовима *ч* и *ћ* и на *-ка-*: *звиздџучем*, *звиздџућем* и *звиздџућем*.⁵

⁵ Облици и презента, и императива и прилога садашњег од основе на *-ка-* дати су у Речнику САНУ у загради.

То и тако стоји у речницима. На неким другим местима, међутим, истичу се као једино правилни облици овога глагола они који су од презентске основе са сугласником *ћ*. Тако код Д. К о с т и ћ а у његовој књижици под називом *Није-него* (Београд 1931), где се, у речничком делу, износе колебљиви примери у књижевном језику и правопису, од глагола *звјисдукаџи* 3. л. множ. презента је: „они *звјисдуђу*, не: *звјисдукају*“. А у *Нашем језику* књ. I н. с., на стр. 69, у „језичкој поуци“ реч је о грађењу глаголског прилога садашњег и тај облик од овог глагола је *звјисдуђући* према 3. л. множ. презента *звјисдуђу*. Ништа мање није изричит ни М. С т е в а н о в и ћ у својој *Савременом српскохрватском језику I* (Београд, 1964), опсежном и значајном језичком делу, које је првенствено означено као универзитетски уџбеник. У њему је дата граматичка норма нашег савременог књижевног језика. На стр. 355. пише: „Према сугласнику *к* у основи глагола *з в и ж д љ к а т и* — у облицима с основом презента стоји сугласник *ћ* (а не, како би очекивали *-ч*): *звјисдљћем* (през.), *звјисдљћи* (импер.), *звјисдљћући* (гл. прил. сад.)“. — Одавде излази да глагол *звјисдукаџи* уопште нема облике од основе презента *звјисдуче-*. Јер се свуда узимају само његови облици који су од презентске основе са сугласником *ћ* (*звјисдуће-*). К о с т и ћ чак истиче да облик *звјисдукају*, са основом на *-ка-*, не треба употребљавати; такав облик њему није исправан. А све то се не слаже са оним што је дато у правописима и у другим речницима. Али оно што сада, после свега овога, треба нарочито истаћи јесте чињеница да се код писаца, у њиховом језику, јављају све три врсте облика овога глагола. Има извештан број примера који су сигурна потврда за то. Да их наведем.

а) Облици од основе презента са сугласником *ч*:

— Он је волео стајати . . . *звјисдучући* бленути унаоколо (Светозар Ћ о р о в и ћ , Цел. дела књ. прва, 131); — весело *звјисдучући* (Исидора С е к у л и ћ , Кроника паланачког гробља, Н. Сад 1962, 181); — *звјисдучући* (исто, 163); — *звјисдучући* расположено (Владан Д е с н и ц а , Прољеће у Бадровцу, Београд 1955, 210); — радо *звјисдучем* једну врискаву довичицу (Војин Ј е л и ћ , Домино, Загреб 1969, 132); — Узео се хитро свлачити, *звјисдучући* нешто (Л и т е р а т у р а , часопис, Загреб 1952).

б) Облици од основе са сугласником *ћ*:

— Дечко . . . *звјисдуће* и маше одељаном палицом (Светолик Р а н к о в и ћ ; Речник МС и МХ); — поп *звјисдуће* (Милован

Глишић, Приповетке књ. прва, СКЗ, 220); — Калфа Коте *звиздуће* нешто (Стеван Сремац, Зона Замфирова, СКЗ, 1); — Пролази и *зиздуће* (исто, 54); — *звиздуће* (И. Секулић, Кроника паланачког гробља, 277); — *звиздуће* у драчу (Иван Горан Ковачић; Речник САНУ); — силазио весело *звиздућући* (Бора Ћосић, Приче о занатима, Београд 1966, 54); — *Звиздуће*, ништа не слуша (Добрица Ћосић, Корени, треће изд., Београд, 168); — апсанција *звиздуће* (исто, 282); — . . . ја умем устима да *звиздућем* вешто. (Политика за децу од 8. априла 1971, 4).

в) Облици од основе презента на *-ка-*:

— *Звиздукајући* гледао у дим (Св. Ћоровић, Цел. дела, књ. прва, 340); — *звиздукајући* неку полку (Еуген Кумичић; Речник САНУ); — весело *звиздукајући* (И. Г. Ковачић; Речник САНУ); — око мене је почео да *звиздука* вјетрић (Мирослав Крлежа, На рубу памети, Загреб 1954, 268); — Сви се лијено растурише *звиздукајући* (Мирко Ђожић, Курлани, Београд 1958, 223); — *звиздукајући* (исто, 255).

Као што се одавде види, има писаца који употребљавају одређене облике глагола *звиздукайѝи* од две презентске основе (С. Ћоровић — *звиздучући* и *звиздукајући*, Исидора Секулић — *звиздуће* и *звиздучући*, И. Г. Ковачић — *звиздуће* и *звиздукајући*). И то је доказ више да конјугација овог глагола није још стабилизована ни искристалисана код свих представника књижевног језика. Јасно је да су изворни облици они који у основи презента имају *ч* јер је *к* из општег глаголског дела непосредно прелазило у тај глас. Облици од презентске основе *звиздука-* (VI врста промене), за које се може рећи да у употреби нису тако необични — што, видели смо, није случај са таквим облицима глагола *жвакайѝи/жвајѝајѝи* — настали су, и настају, у снажном процесу уједначавања презентске и инфинитивне основе, у процесу који је, у новије време, захватио многе глаголе на *-ајѝи* (типа *сијајѝи*, *сијам* и *сијљем*).

Ови облици, дакле, и једни и други, јасни су сами по себи. И на њима се не треба задржавати. Треба се, међутим, и овде задржати на облицима који у основи презента имају сугласник *ћ* јер је тај глас, као што је напред већ истакнуто, у односу *звиздука-(йѝи)*: *звиздуће-(м)* генетички стран и неочекиван. А. Белић наводи глагол *звиздукайѝи* — *звиздућем* као други пример за глаголе „различних

образовања са заједничким облицима“, уз *жвакайѝи—жваѝайѝи—жваћем*. Не знам зашто је овај глагол узет. Јер је очигледно да му ту није место. Глаголска реч *звиздукайѝи* јединственог је „образовања“: постала је, као и друге сличне речи, од ономатопејског узвика, али не непосредно, већ преко ономатопејске именице *звиздук*, и значи „понављати одавање звука именованог речју у основи“.⁶ Према томе, њој недостаје други лик, са сугласником *ѝ*, који би у облицима од презентске основе дао *ћ*, да би се затим та основа спрегла са основом инфинитива *звиздука(ти)*. Услови за то није било, и отуда не може бити ни потребног објашњења за појаву гласа *ћ* у конјугацији глагола *звиздукайѝи*. — Стевовић је, на поменутом месту, дао своје тумачење и презентског облика *звиздућем* од *звиздукайѝи*. Он узима да је тај облик у основи добио *ћ* „вероватно од бројних глагола деминутивне фреквентативне формације са *ѝ* или *уѝ* или *оѝ* који се изводе од узвика и ономатопеје“, као што су: *фр̣кѝайѝи — фр̣кћ̣е, цвр̣кѝайѝи — цвр̣кчућ̣е, клокодѝайѝи — клокоћ̣е* и др. Значи да је *звиздућем* настало аналогијом према облицима тих и сличних глагола код којих је глас *ћ* у презентској основи постао јотовањем од *ѝј*. Видели смо да је објашњење облика *жваћем* од *жвакайѝи* дато као могућно, а ово мишљење сада износи се као „вероватно“. То је и разумљиво, кад су у питању ствари ове природе: ту ни апсолутна тврђења нису увек довољно убедљива ни уверљива. О томе како је овде схваћен облик *звиздућем* од *звиздукайѝи* рекао бих ово. Истина је да у нашем језику има доста глагола на које се Стевовић позива и они су у извесном смислу можда могли утицати да се један карактеристичан глас њихове промене (*ћ*) у језичкој свести наметне и облицима овог глагола, који је такође ономатопејског порекла и који има, као и они, итеративно значење, а по некима и деминутивно.⁷ Али се онда морамо запитати: зашто су дејством аналогије захваћени једино облици у промени овог глагола? Једино — јер други слични глаголи на *-кайѝи* имају сви у основи презентса само глас *ч* (*к : ч*), а никад *ћ*; на пример: *брбукайѝи — брбуч̣ем, букайѝи — буч̣ем, дудукайѝи — дудуч̣ем, звијукайѝи — звијуч̣ем, фијукайѝи — фијуч̣-*

⁶ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, стр. 617.

⁷ У Вуковом речнику, као и у Броз—Ивековићевом, гл. *звиздукайѝи* је означен као деминутив (dim.) од *звиздайѝи*, pfeifen; код Ристића и Кангрге значење му је на немачком: pfeiferlen, pfeifen, pfiffeln, а код Деановића и Јернеја — на талијанском: fischiettare, fischierellare, док је гл. *звиздайѝи* преведен са *fischiare* (од именице *fischio*, звиздук). М. Стевановић је, међутим, мишљења да у глаголима *јаукайѝи, звиздукайѝи, њукайѝи, фијукайѝи* — нема уопште никакве врсте деминутивности (op. cit., 623).

чѐм,⁸ *хукайти* — *ху́чѐм*, *цѐјјукайти* — *цѐјјучѐм*. Зато ја сматрам да се, као и код облика *жваћем* од *жвакайти*, палатално меко *ћ* м. ч (<к) јавља, пре свега, у вези са тврдим предњонепчаним *жс* испред сугласника *д* у претходном слогу; односно — да је изазвано присуством те сугласничке групе. А то, у ствари, треба разумети као израз потребе за лакшим изговором ових сличних гласова на блиском растојању. При том могу бити од утицаја и други, поменути језички фактори: појав контаминације глаголских основа — ако их је било више — и аналогија, као и фонетско-физиолошки дефект неразликовања *ћ* и *ч*. Али они, по мом мишљењу, нису били одлучујући.

О тројаким облицима глагола *звиздукайти* још ово. Речено је да су у сарајевском Правописном приручнику облици са сугласником *ћ* у основи презента „обичнији“ од облика са *ч*. Према ономе што пише у Уводној ријечи, и то треба да одговара босанскохерцеговачким приликама свакако као нешто што је „пракса наметнула“. А примери за те облике, са сугласником *ћ* у презентској основи, који су овде наведени, сем једнога сви су из језика писаца са источним, екавским изговором. За друге облике овог глагола, од основе презента на *-ка-* и са гласом *ч*, може се рећи да их на тој страни једва има како у писаном, тако и у говорном језику. Али су зато знатно више заступљени у другим крајевима, нарочито код писаца у северозападном делу језичког подручја, где су први облици релативно доста ретки. Према томе, за савремени српскохрватски књижевни језик у целини сви ови облици глагола *звиздукайти* у слободној употреби имају подједнаку вредност.

Сад о другим, сличним глаголима који су у наслову.

ГЛАГОЛ ГУРИТАТИ

Тај глагол има лик и са сугласником *к* у општем делу (*гурикайти*). Значење му је: гроктати, роктати, скичати (Речник САНУ). Од *гуриштайти* презентска основа је са предњонепчаним меким сугласником *ћ* који је постао јотовањем од *шј* (*гуриће-м*), а од *гурикайти* је са предњонепчаним тврдим *ч* (*гуриче-м*) добивеним палатализацијом веларнога *к*. И једно и друго је на свом месту. Ове се глаголске речи тако и наводе у правописима и речницима савременог књижевног језика. Само тако није код Вука. У првом издању Српскога рјечника дат је глагол *гуриттайти* с презентом *гуричѐм*; *гурикайти* — нема. У другом издању

⁸ У Вуковом речнику и у речнику Ристић—Кангргином гл. *фијјукайти* (са краткоузлазним акцентом) има презент на *-кам*.

В у к *гурикаиџи*, *гуричџем* упућује на *гуриџаџи*, и од тог глагола презент је опет *гуричџем*. У издању од 1898. године s. v. *гуриџаџи* уз такав презентски облик додато је: [-џем?]. Приређивачи овог издања Љуб. Стојановић и П. П. Ђорђевић у Предговору кажу да су у угласте заграде стављали, поред осталог, „и разне исправке и допуне у тексту II издања“. То значи да су они тако гледали, истина, не са потпуном сигурношћу, и на облик *гуричџем* од глагола *гуриџаџи*. Свакако су мислили да ту треба да буде облик на -џем, јер такав презентски облик граматички одговара инфинитиву тог глагола. — У Б р о з - И в е к о в и - њ е в о м Рјечнику уз *гуриџаџи* презент је *гуриџем*, а затим се каже да у Вуковом речнику „за цијело“ грешком стоји: *гуриџаџи*, *гуричџем*, гуричу прасци — „које је од гуриката“. Ивековић се ту позива на Даничићеве Облике где се *гуриџаџи* наводи међу глаголима који у облицима од презентске основе имају *џ* настало сливањем гласа *џ* са *ј*. Њему је, дакле, облик *гуричџем* за *гуриџаџи* био на погрешном месту.

П. Б у д м а н и, међутим, у историјском Рјечнику ЈАЗУ, као обрађивач, наводи глагол *гуриџаџи* с презентом *гуричџем*, сигурно према Вуку, а s. v. *гурикаиџи*, *гуричџем*, које упућује на *гуриџаџи*, пише: „не зна се зашто је у облицима садашњег времена основа *gurik*, а у инф. и у облицима прошлог времена *gurit*; може бити да је прва старија а да је друга постала наставком *џ* пред којим је испало *к*“. Као што се види, општи део глагола *гуриџаџи* Будмани доводи у генетску везу са општим делом који се садржи у презентској основи *гуриче-*. Јер је њему требало да објасни однос глаголских основа са сугласничким гласовима *џ* и *ч*. На тај начин он није узимао у обзир други лик ове глаголске речи, са сугласником *к* у општем делу (*гурикаиџи*). Зато његово тумачење има призвук — да је вештачки исконструисано. Глаголи *гурикаиџи* и *гуриџаџи*, као ономатопејске речи,⁹ могли су бити и непосредно дати у језичкој стварности — према многим другим глаголима истога порекла који у општем делу имају *к* или *џ*.¹⁰

Уз глаголе *џвџакаиџи*/*џвџаџаџи* и *звџџукаиџи* А. Белић наводи, на истом месту, и *гурикаиџи*/*гуриџаџи*. Презент је *гуричџем* и за један и за други лик инфинитива. То значи да је у другом случају конјугацијски однос основа са диспаратним гласовима (*џ-ч*). Белић је ту имао у виду оно што је Вук дао у свом речнику. Кад се зна да су у

⁹ „Коријен *gur* по свој је прилици ономатопејски“ — Рјечник ЈАЗУ s. v. *гурикаиџи*.

¹⁰ Маретић у Рјечнику ЈАЗУ s. v. *мљаскаиџи* вели да та реч као ономатопејска „не гласи свуда једнако“ и наводи неколико њених гласовних ликова: мљескати, мљецкати, мљаскати, мљаскати, мљџакати.

њему углавном речи и њихови облици које је Вук носио у себи, у живом сећању, онда се може рећи да се тада у Тршићу тако конјугирао и глагол *гуриџаџи*. У језичкој свести представника тршићког говора егзистирали су облици тог глагола у којима је садржан „допунски“ однос основа. Они су их употребљавали спонтано. И Вук је тако и представио глагол *гуриџаџи* у свом Рјечнику. За њега је стварно стање језичких појава у њиховој практичној примени увек било изнад свега. Мора се, међутим, претпоставити да је претходно било у употреби и *гурикаџи*, *гуричем* и *гуриџаџи*, *гурићем*, што је и природно у једној средини са становништвом чији су преци ту дошли најпре из косовско-метохијске области, а затим, у новије време, и из Херцеговине и Босанске крајине.¹¹ Од два лика ове речи, са сугласничким гласовима *к* и *џ* у општем делу, временом је добивен, у облицима промене, један однос глаголских основа: инфинитивна — са денталом *џ* и презентска — са предњо-непчаним *ч* (*гуриџа-* : *гуриче-*). Друга два основинска члана (*гуриће-* и *гурика-*) нестала су у говорном жрвњу. Али објашњење овог појава није у томе, или није само у томе, да се констатује које су основе спрегнуте у систему а које су опет ликвидирани језичком праксом. То је уосталом факат. Треба дати одговор на суштинско питање: зашто су баш те разнородне основе ступиле у међусобни однос? На то се питање уопште не може одговорити поуздано. За прихватање основе презентса са елементом *ч* можда су овде били од извесног значаја бројни глаголи ономатопејског постанка са наставком *-ка-* (глаголи на *-укаџи* и *-икаџи*) који ту обавезно имају исти глас (*ч*) а који се најчешће остварују у презентској ситуацији. Наиме, њихова гласовна слика могла би у свести утицати да се према облицима од инфинитивне основе глагола *гуриџаџи* задрже у употреби облици од основе презентса *гуриче-*. Али то је само једна претпоставка, која, треба рећи, садржи и доста произвољности, као свака претпоставка, уосталом.

ГЛАГОЛ ГУГУТАТИ

И то је по постанку ономатопејска реч која значи: чинити гласом „гу гу“ (Рј. ЈАЗУ). Као што и треба да буде, према инфинитиву са сугласником *џ* у основи — у основи презентса је палатално *ћ* (*гуџуџаџи* : *гуџућем*). Тај глагол је тако и дат у нашим правописима, као и у речницима. Али не у свима. У Српскохрватско-немачком речнику Р и с т и ћ а и К а н г р г е и у Речнику Л. Б а к о т и ћ а глагол *гуџуџаџи* је с пре-

¹¹ Берислав М. Николић, *Тршићки говор*, СДЗб. књ. XVII, 179—180.

зентом *гугучѐм*, дакле, са гласом *ч* који није могао постати од *ш*. Сигурно су Ристић и Кангрга, када су писали речник, имали при руци и раније речнике, па ипак су узели тај облик, полазећи од свог језичког осећања или од осећања средине којој и сами припадају. А Бакотић се ту могао повести за њима. Али то опет значи да је он узео облик презента *гугучем* а не *гугућем* од глагола *гугушайти* свакако зато што је и њему тај облик више „лежао“, ако га и сам није употребљавао. Међутим, *гугучем* је од глагола *гугукайти* који такође постоји и са истим је значењем. Налази се у речнику Правописа МС и МХ и у речницима САНУ и МС и МХ, где се упућује на глагол *гукати*. Ристић и Кангрга имају *гукати*, *гучѐм*, а *гугукайти* — немају. Према томе, њихов облик *гугучѐм* у вези је са презентом глагола *гукати*. А то је, у ствари, иста реч, само без редупликације почетних ономапопејских гласова.